

Розділ 1
АГРАРНА ПОЛІТИКА
І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

УДК 331.101.262:614
JEL E71; I15; Q5

**ЗДОРОВ'Я ЯК ЕЛЕМЕНТ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЧИННИК
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ**

Г. Черевко, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0072-5816

І. Вовк, аспірант

ORCID ID: 0000 0001 6075 6094

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2023.30.007>

Черевко Г., Вовк І. Здоров'я як елемент людського капіталу та чинник економічного зростання

Подано результати дослідження основних підходів до трактування сутності людського потенціалу і здоров'я як його основного елемента та чинника ефективності функціонування. Головним завданням дослідження було проаналізувати, систематизувати й узагальнити наявну в доступних джерелах інформацію щодо сутності та структури людського потенціалу в контексті місця й ролі у ній здоров'я і представити одержані результати у формі висновків, які можуть бути корисними для різних рівнів влади та управлінських господарських органів і особливо – для підприємств, що прагнуть покращити якість свого людського потенціалу як основи подальшого економічного зростання. Методологія проведеного дослідження за темою статті ґрунтується на застосуванні засад діалектичного методу наукового пошуку в оптимальній комбінації з аналізом і синтезом, індукцією і дедукцією, науковою абстракцією, органічною єдністю історичного і логічного в економічних дослідженнях з використанням монографічного і описового методів, а також методів узагальнення, порівняння, наукових передбачень та прогнозування. Основними джерелами інформації в ході проведених досліджень були матеріали з офіційних інформаційних джерел, публікації вітчизняних та зарубіжних вчених щодо зазначеного напряму досліджень, результати особистих спостережень авторів.

У процесі досліджень з'ясовано еволюцію формування поняття та структури категорії людського капіталу та місця в ньому здоров'я, а також його впливу на рівень добробуту населення, що формується в результаті сукупної дії економічного зростання та стану здоров'я. Наукова новизна результатів досліджень полягає у сформованій залежності циркулярного замкненого циклу між рівнем здоров'я, якістю людського капіталу та економічним зростанням. У найближчій перспективі найбільш вдачним напрямом продовження досліджень щодо впливу стану здоров'я на економічне зростання через якість людського капіталу та економічного зростання на стан здоров'я можуть бути розробка і розвиток методики визначення тісноти зазначеного зв'язку на кожній із ланок встановленого ланцюга залежностей.

Ключові слова: здоров'я, людський капітал, економічне зростання.

Cherevko H., Vovk I. Health as an element of human capital and a factor of economic growth

The purpose of this article is to present results of the research of the main approaches to interpretation of the essence of human potential and health as its main element and factor of the functioning efficiency. The main task of the conducted research was to analyze, systematize and summarize available information on the essence and structure of human potential in the context of importance and role of health in it, and to present the obtained results in the form of conclusions that can be useful for different levels of power authorities and administrative economic bodies, especially for enterprises seeking to improve quality of their human potential as a basis for further economic growth. The methodology of the research conducted on the topic of this article is based on application of the principles of dialectical method of scientific research in the best possible combination with analysis and synthesis, induction and deduction, scientific abstraction, organic integrity of history and logic in economic researching by using monographic and descriptive methods, as well as methods of generalization, comparison, scientific predictions and forecasting. The main sources of information used in the course of the conducted research included materials of official information sources, publications of domestic and foreign scientists related to the identified research direction, and the results of authors' personal observations. The research has clarified

evolution of the concept and structure of the category of human capital and the place of health in it, as well as its impact on the level of population's well-being, which is formed as a result of the combined effect of economic growth and health status. The scientific novelty of the results of the conducted research consists in the formed dependence, having the character of a circular closed cycle, between the level of health, the quality of human capital and economic growth. The most promising direction of the further research on the impact of health on economic growth due to the quality of human capital, and impact of economic growth on health may be revealed in development of the methodology for determining the tightness of the mentioned relation at each link of the established chain of dependencies.

Key words: health, human capital, economic growth.

Постановка проблеми. Інформація, унікальні знання, здоров'я співробітників та їх кваліфікація все частіше визначають динаміку розвитку організації. Інвестиції в людський капітал, завдяки якому організація отримує ідентичність, стабільність і здатність до творчої діяльності й безперервного технічного і організаційного прогресу, часто є більш виправдані, ніж інвестиції в землю, будівлі або машини. Актуальність вирішення проблеми формування, розвитку і функціонування людського капіталу зумовлюється стабільністю його важливості в забезпеченні економічного зростання і при цьому – динамічністю його структури. На сьогодні найважливішим елементом людського капіталу в силу обставин об'єктивно стало здоров'я. Логіка речей підказує, що є зміст розглядати ці три категорії в послідовності: «здоров'я – людський капітал – економічне зростання». Хоча ця ж логіка абсолютно не заперечує ще однієї ланки зазначених закономірностей: «економічне зростання – здоров'я». Таким чином, тип взаємодії між зазначеними елементами має циркуляційний замкнений характер, що формує високий рівень її особливості, основним видом прояву якої є комплексність. Відповідно, проблема полягає в ідентифікації шляхів подальшого економічного зростання на основі підвищення якості та ефективності використання людського потенціалу завдяки підвищенню рівня і зміцненню здоров'я людей, які є матеріальним втіленням цього потенціалу. У зв'язку з цим пошук шляхів подальшого економічного зростання, яке є єдиним способом задоволення всезростаючих потреб людства в умовах об'єктивної обмеженості ресурсів, що можуть бути використані для задоволення цих потреб, повинен здійснюватись через формування можливостей забезпечення максимального рівня значення вирішального чинника у встановленій комплексній взаємодії визначених елементів, яким у даному випадку є здоров'я, та максимального рівня ефективності його використання, що в комплексі формує основну мету нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення замкненого зв'язку в ланцюгу «здоров'я – людський капітал – економічне зростання – здоров'я» доцільно почати зі з'ясування сутності категорії людського капіталу як центральної об'єднувальної ланки зазначеного ланцюга визна-

ченої залежності циркулярного характеру. Еволюція формування теорії та цілої науки про людський капітал є досить тривалою і з'ясування змісту цієї категорії не випадає з кола уваги вчених усього світу від її появи і донині.

Початки вилучення людського капіталу можна простежити ще в античності в поглядах Ксенофонта (приблизно 430–355 до н. е.), прекурсора економіки. У його праці під назвою *Економік* згадувалося про переваги поділу роботи на виконавчу та управлінську, а також положення про те, що людина, яка спеціалізується в певній галузі, виконає свою роботу краще, ніж звичайний виробник. На думку мислителя, кваліфікація позначалася на якості виробленого продукту [21].

У період феодалізму економічна думка не створила цілісної наукової системи, економічні погляди мали нормативний характер. Рубіж XVI і XVII століть приніс певні зміни – у країнах Західної Європи з'явилися концепції, які приписували праці властивість створювати багатство. Одним із перших підкреслив значення капіталу, властивого чиннику праці, У. Петті (1623–1687). На думку У. Петті, людський капітал є одним із чотирьох чинників, що створюють національне багатство [21].

Активним з'ясуванням сутності людського капіталу та процесу його формування займались науковці з початку сімнадцятого століття, починаючи з класичної школи економії (У. Петті, А. Сміт). Як писав А. Сміт, «збільшення продуктивності корисної праці залежить насамперед від підвищення спритності та вміння робітника, а потім від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працював» [9]. Сучасна неокласична теорія людського капіталу зародилася і набула розвитку в працях Р. Беккера, Дж. Мінцера, Т. Шульца, Б. Вейсброта, Б. Л. Хансена та багатьох інших економістів у 50–80-ті роки XX ст. Історичне коріння цієї теорії можна знайти також у працях Дж. Ст. Мілля, Г. Сіджвіка та А. Маршалла, Г. Рошера та У. Фарра, Е. Енгеля та Т. Вітстейна та багатьох інших великих економістів минулого.

Як об'єкт соціальних досліджень людина постає ще зі стародавніх часів, але зародження категорії людського капіталу стало можливим лише в період бурхливого розвитку економіки та становлення когнітивної економічної теорії

(XVII–XVIII ст.), коли прискореними темпами розгортається науково-технічна революція та підвищується рівень розвитку продуктивних сил суспільства, зокрема найбільш динамічного розвитку людського чинника. Процес виникнення категорії людського капіталу є результатом поступової інтеграції наукових здобутків у сфері вивчення капіталу як засобу накопичення багатства та соціоекономічної людини як активного суб'єкта економічного життя суспільства та його соціальних відносин [8].

Уперше в сучасній економіці термін «людський капітал» використав американський економіст Джейкоб Мінсер у 1958 р., потім Теодор Шульц у 1961 р. Гері Беккер розвивав цю ідею з 1964 р. і у 1992 р. одержав Нобелівську премію за розповсюдження сфери мікроекономічного аналізу на цілу низку аспектів людської поведінки і взаємодії, включаючи неринкову поведінку [3; 11]. За Беккером, людський капітал – це наявний у кожного запас знань, навичок, мотивацій. Інвестиціями в нього можуть бути: освіта, накопичення професійного досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність, пошук інформації.

Але фундатором теорії людського капіталу все-таки по праву вважається Теодор Шульц, який включився у вивчення проблем економічного розвитку після Другої світової війни. Саме народження теорії людського капіталу відбулося у жовтні 1962 р., коли *Journal of Political Economy* випустив додатковий номер під назвою «Інвестиції в людей». Теодор Шульц проаналізував взаємозв'язок між освітнім рівнем населення та його здатністю використовувати інформацію й технології в цілях економічного розвитку і обґрунтував пріоритетне значення капіталовкладень в освіту, науку та сферу охорони здоров'я [10; 11]. До 60-х років не було прийнято розглядати витрати на охорону здоров'я та освіту як аналоги інвестицій у фізичний капітал, а попит на освіту економісти вважали різновидом попиту на споживчі блага. 1961 року Теодор Шульц писав, що витрати на медицину, здоров'я та харчування, які підвищують середню тривалість життя людини, є витратами, необхідними для підвищення життєвої енергії, життєвих сил людини. Це є базовою складовою людського капіталу – інвестиції у здоров'я [10; 11].

У 1979 р. Т. Шульц отримав Нобелівську премію з економіки. З того часу потік літератури, присвяченої цій теорії, стрімко зростає. З розвитком економічних відносин та переходом до формування інформаційного суспільства, де ключовим чинником виступає інтелект, питання ефективності формування людського капіталу в контексті розвитку ринку інвестиційних ресурсів та визначення ролі людського чинника у формуванні

інформаційного суспільства набуває все більшої актуальності [7].

Проблемам людського капіталу з врахуванням дії такого його елементу, як здоров'я, активно приділяють увагу й сучасні вчені. Зокрема, Р. Біалынські-Вігула особливо наголошує на тому, що, розглядаючи питання взаємозв'язку між здоров'ям та економічним зростанням, особливу увагу слід приділити питанню здоров'я з погляду його впливу на якість і кількість людського капіталу [13, с. 1]. А. Т. Муґак розглядає людський капітал, сформований з використанням як його чинника виробництва, основним ресурсом формування конкурентної переваги компанії [27, с. 187]. Значна роль людського капіталу пов'язана з тим, що він вважається засобом, необхідним для приведення в рух та належного використання як фінансового, так і матеріального капіталу [30]. Збільшення людського капіталу є суттєво важливим для інноваційності економіки, оскільки вищий (кращий) людський капітал означає вищий попит на інноваційні продукти [14].

Серед сучасних українських економістів, що займаються проблемами формування і використання людського капіталу і розглядають його як фундаментальну категорію, слід назвати О. Богашка, В. Борщ, О. Буряченка, О. Грішнову, О. Каменських, В. Куценка, Є. Лібанову, О. Рогачевського, Ю. Сафонова, Т. Сафонову, Ю. Точиліну, С. Тютюнникову та ін.

Так, О. Богашко на основі результатів проведеного аналізу еволюції соціально-економічної категорії «людський капітал» запропонував сучасне трактування цього поняття і представив авторську класифікацію людського капіталу за рівнями використання та структуру його видів [1]. За О. Грішною, «людський капітал – це економічна категорія, яка характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок відповідних інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що ... впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу» [4, с. 16–17]. До складу людського капіталу О. А. Князева пропонує включити емоційний елемент, а також елемент здоров'я [6, с. 121]. Також цілком обґрунтовано О. Каменських включає до складу людського капіталу здоров'я [5, с. 105]. На думку О. Буряченка, усі структурні елементи людського капіталу можна розглядати як чинники його відтворення, але найбільш значний вплив на ці процеси справляють: здоров'я (спосіб життя людини, спрямований на підтримку її життєдіяльності); культура (задає стереотипні моделі поведінки, що формує ціннісну структуру особистості); освіта (максимально досяжний індивідом соціальний і

політичний статус, що створює об'єктивно-суб'єктивні підстави для кар'єрного зростання) [2]. Нагромадження потенціалу здоров'я Ю. Точиліна вважає першим висхідним етапом у формуванні людського капіталу [12]. А Ю. Сафонов, В. Борщ і О. Рогачевський наполягають на необхідності розвитку системи охорони здоров'я як чинника забезпечення необхідного рівня якості людського капіталу. На їхню думку, продуктивність людини залежить від матеріальних активів, таких як інфраструктура, обладнання та стабільна, добре керована економіка. Своєю чергою, фізично здорові та освічені люди можуть заробляти більше та інвестувати більше в матеріальні економічні активи [28, с. 181].

Тобто в процесі еволюції поняття людського капіталу все більше вчених звертають увагу на такий його структурний елемент, як здоров'я, проте в публікаціях такий момент особливо не конкретизується і особливих досліджень щодо цього не спостерігається, наслідком чого є наявність достатньо широкого поля для продовження і поглиблення досліджень у цьому напрямі, що є особливо важливим у сучасних обставинах, коли здоров'я людей стає практично вирішальним чинником формування необхідного рівня якості людського капіталу як основи економічного зростання.

Постановка завдання. Метою статті є представлення результатів дослідження основних підходів до трактування сутності людського потенціалу і здоров'я як його основного елементу та чинника ефективності функціонування. Головним завданням проведеного дослідження було проаналізувати, систематизувати й узагальнити наявну в доступних джерелах інформацію щодо сутності і структури людського потенціалу в контексті місця й ролі в ній здоров'я і представити одержані результати у формі висновків і рекомендацій, які можуть бути корисними для різних рівнів влади та управлінських господарських органів і особливо – для підприємств, що прагнуть покращити якість свого людського потенціалу як основи подальшого економічного зростання.

Методика дослідження і матеріали. Методологія проведеного дослідження за темою статті ґрунтується на застосуванні засад діалектичного методу наукового пошуку в оптимальній комбінації з індукцією і дедукцією, науковою абстракцією, органічною єдністю історичного і логічного в економічних дослідженнях. Особливо активно використано метод логічного аналізу явищ і процесів та синтезу і узагальнення одержаних результатів. Загальний методичний підхід до здійснення зазначеного дослідження ґрунтується на тому, що для окремих індивідів здоров'я визначає можливість розвитку особистості та за-

безпечення економічної безпеки, що в сукупності формує необхідні рівні якості та розміру людського капіталу як чинника формування темпів економічного зростання, хоча останнє значною мірою визначають можливості покращання здоров'я кожного індивіда як вирішального чинника економічної продуктивності особистості. У процесі дослідження окремих моментів проблеми використано монографічний і описовий методи, а також методи узагальнення, порівняння, наукових передбачень та прогнозування.

Основними джерелами інформації у процесі досліджень були матеріали з офіційних інформаційних джерел, публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, що стосуються зазначеного напрямку досліджень, результати особистих спостережень авторів. Оскільки період формування категорії людського капіталу та еволюції її змісту охоплює значний проміжок часу, у процесі дослідження опрацьовувався досить великий масив опублікованої за цей період інформації.

Виклад основного матеріалу. Логіка стану речей дає підстави здійснювати процес дослідження здоров'я як елементу людського капіталу і як чинника його якості та як чинника економічного зростання, виходячи із сутності і структури людського капіталу як економічної категорії та відповідного трактування її змісту.

У літературі з цього питання немає ні однорідного визначення людського капіталу, ні універсального переліку його структурних компонентів. Спочатку людський капітал виражався через призму освіти, професійного досвіду та розміру міграції [16; 18; 25; 29], з часом визначення було доповнено аспектом фізичного [24; 26] і психічного здоров'я [23]. Тоді здоров'я розглядалося як одна з форм людського капіталу [15; 26], а модель капіталу здоров'я Гроссмана використовувалася в економіці охорони здоров'я для пояснення причин існуючої нерівності [17]. Теорії розвитку наголошують на зростаючій важливості здоров'я як структурної складової людського капіталу для пояснення причин відмінностей у рівні та темпах соціально-економічного розвитку на глобальному, регіональному та, дедалі частіше, також на місцевому рівні [22].

Питання здоров'я протягом тривалого часу залишалося поза увагою в макроекономічних теоріях економічного зростання. Економісти не займалися цим широко, вважаючи, що здоров'я має незначне значення з погляду економічного розвитку. Інший погляд на питання здоров'я представили теорії ендогенного росту, які стали популярними в середині 1980-х років. Відповідно до цих концепцій, економічне зростання є переважно ендогенним і залежить головним чином від двох чинників: ін-

новацій та людського капіталу. Здоров'я, яке значною мірою визначає якість людського капіталу, з тих пір було визнано важливим чинником, що впливає на економічне зростання [13].

Розглядаючи питання взаємозв'язку між здоров'ям та економічним зростанням, слід звернути особливу увагу на питання здоров'я з позиції його впливу на якість і розмір людського капіталу. Для окремих індивідів здоров'я визначає можливість особистісного розвитку та економічну безпеку. Поряд з освітою воно є основою людського капіталу, що визначає економічну продуктивність особистості. Це також чинник, що визначає високу ефективність праці, ефективне навчання і фізичний, емоційний та інтелектуальний розвиток людини. Таким чином, воно впливає на підвищення активності індивідів у багатьох вимірах: економічному, соціальному, професійному тощо, що в кінцевому підсумку впливає на загальний рівень економічної активності суспільства. Крім того, здоров'я позитивно впливає на економічне зростання, підвищуючи якість праці та ефективність праці працівників загалом.

Тобто здоров'я є чинником, що визначає високу ефективність праці, ефективне навчання та фізичний, емоційний і інтелектуальний розвиток людини. Таким чином, економічне зростання впливає на підвищення активності індивідів у багатьох вимірах: економічному, соціальному, професійному тощо, у кінцевому підсумку впливаючи на загальний рівень економічної активності суспільства. Крім того, здоров'я позитивно впливає на економічне зростання, покращуючи якість виконуваної роботи та підвищуючи продуктивність праці працівників у цілому господарстві, що доведено в процесі емпіричної перевірки впливу стану здоров'я суспільства на економічне зростання [19].

Ще одним чинником рівня соціального добробуту, тісно пов'язаним зі здоров'ям, є подовження тривалості життя. У більш здорових суспільствах люди живуть довше, а їхні ресурси значно більші через більш тривалий період накопичення заощаджень. Крім того, маючи довший горизонт отримання вигод, люди здійснюють довгострокові «інвестиції» і таким чином довголіття опосередковано впливає на збільшення витрат, наприклад, на освіту, будівництво тощо. Тому в аналізах економічного зростання, крім того, до понять, тісно пов'язаних з категорією доходів, слід також враховувати показники, що характеризують здоров'я та тривалість життя.

Своєю чергою, так само, як, з одного боку, здоров'я позитивно впливає на економічне зростання, так і, з іншого боку, – економічні наслідки захворювань є дуже негативними для суспільства. Насамперед хвороби спричиняють зменшення

доходів окремих людей внаслідок обмеження їхнього потенціалу заробітку та негативного впливу на економічну діяльність людей і, зрештою, негативно впливають на стан усієї економіки. Крім того, необхідність збільшення витрат на охорону здоров'я в масштабах суспільства закономірно обмежує діяльність в інших сферах, зокрема тих, що визначають можливість розвитку в наступні періоди (інвестиції). Таким чином, хвороби сприяють зниженню темпів економічного зростання не тільки в момент їх виникнення, а й у майбутньому [13].

Переходячи до питання про вплив економічного зростання на здоров'я, слід зазначити, що воно вирішальною мірою визначає як рівень здоров'я окремих людей, так і загальний рівень здоров'я суспільства. Економічне зростання в сучасних суспільствах сприяє підвищенню середнього рівня життя та зміні моделі споживання внаслідок того, що люди мають вищі доходи та більше вільного часу. Хороші умови життя, включаючи гігієну та харчування, що впливають із загального рівня добробуту, безпосередньо впливають на посилення резистентності організму і тим самим сприяють зниженню виникнення захворювань.

Економічне зростання також впливає на стан здоров'я, оскільки воно детермінує зростання доходів суспільства, які, своєю чергою, можуть бути спрямовані більшою мірою на медичне страхування та фінансування охорони здоров'я. Водночас це дає змогу проводити широкомасштабні профілактичні та просвітницькі програми щодо здоров'я. Крім того, слід зазначити, що процеси урбанізації, пов'язані з вищим рівнем економічного розвитку, сприяють полегшенню доступу до медичної допомоги. Поліпшення стану здоров'я приводить до усунення явища високої дитячої смертності, яке поширене в бідних суспільствах, що сприяє підвищенню народжуваності для забезпечення виживання виду. Сім'ї, обтяжені надто великою кількістю дітей, мають обмежені можливості інвестувати в охорону здоров'я та освіту. Таким чином, економічне зростання сприяє розриву специфічного демографічного «порочного кола», що впливає на бідні суспільства, де вищі показники смертності призводять до вищих показників народжуваності для жінок, що, своєю чергою, поглиблює явище бідності.

Водночас зміна пропорцій у віковій структурі багатих суспільств, що сприяє збільшенню кількості професійно активних людей, має додатковий позитивний вплив на рівень добробуту та здоров'я.

Підсумовуючи, слід зазначити, що зв'язок між рівнем здоров'я та економічним зростанням є

двостороннім. З одного боку, здоров'я є чинником економічного розвитку, а з іншого – економічне зростання має значний позитивний вплив на рівень здоров'я суспільства та показник тривалості життя, який його характеризує. Водночас слід очікувати, що швидке сповільнення економічного розвитку матиме негативний вплив на здоров'я суспільства. Наведену закономірність підтверджують численні приклади з економічної історії, які показують, що суспільства, обтяжені хворобами, зіштовхувалися з різними перешкодами на шляху розвитку. Своєю чергою, є приклади країн, динамічний розвиток яких підтримувався внесенням фундаментальних змін у системи охорони здоров'я, у питаннях громадського здоров'я, боротьби з хворобами та покращання харчування [13]. У зв'язку з викладеним можна стверджувати, що здоров'я є необхідною умовою, але не є достатнім чинником. І навпаки, економічне зростання визначає високий рівень сучасних суспільств, хоча це *ipso facto* не є достатньою умовою. Його не можна вважати достатньою умовою, оскільки рівень здоров'я залежить від низки інших чинників, серед яких, зокрема, слід назвати освіту, культурні особливості, спосіб життя тощо. Тим більше, що названі чинники в сукупності формують раціональність способів використання обмежених природних ресурсів, нераціональне використання яких для задоволення необмежених потреб економічного зростання призводить до загострення суперечностей між цими процесами і ставить під загрозу сам факт подальшого існування людства.

У макроекономічному аналізі охорони здоров'я важливе місце посідає питання про частку охорони здоров'я у створенні та перерозподілі національного доходу. Обговорення вищезазначеного питання потребує відповіді на такі питання: чи охорона здоров'я створює суспільний добробут і які чинники визначають обсяги витрат на охорону здоров'я?

Відповідаючи на перше з поставлених питань, слід констатувати, що тривалий час вважалося, що національний дохід створюється лише у сфері матеріального виробництва. Таким чином, при кваліфікації окремих сфер суспільної діяльності як джерел національного доходу особливий наголос робився на необхідності виробництва (переробки) в них об'єктів, що розуміються як матеріальні субстрати економічної діяльності. Оскільки охорона здоров'я, що надає нематеріальні медичні послуги, не відповідала прийнятним критеріям, вона не розглядалася як сфера, що сприяє збільшенню національного доходу. Тому виходили з того, що витрати на охорону здоров'я є одним із багатьох способів споживання суспільного продукту, розглядаючи їх як необхідне бюд-

жетне обмеження, яке негативно впливає на процеси накопичення та загальний рівень добробуту.

Сучасна економічна думка докорінно переглянула панівні раніше погляди на проблему формування національного доходу. Насамперед сфера послуг визнавалася сферою створення і примноження національного багатства нарівні з виробництвом матеріальних благ. Як наслідок, діяльність суб'єктів охорони здоров'я була чітко класифікована як важливий сегмент економічної діяльності, що генерує значну частину національного доходу окремих країн. Крім того, істотно змінилися погляди на характер витрат на охорону здоров'я [13].

Оскільки здоров'я було визнано важливим чинником економічного розвитку, витрати на охорону здоров'я тепер також розглядаються з погляду інвестицій *sui generis* (переважно в людський капітал), а не визначені заздалегідь лише як споживання, яке є елементом, що лімітує соціальне буття. Тому сьогодні вважається, що витрати на охорону здоров'я мають двоякий характер: як споживання, так і інвестицій. Зміна поглядів на роль охорони здоров'я у формуванні суспільного продукту має не лише доктринальний характер, а й є результатом глибокого аналізу сучасних економічних явищ. В економічно розвинутих країнах послуги є основною сферою економічної діяльності, сприяючи переважному примноженню суспільного добробуту. Враховуючи той факт, що валовий внутрішній продукт (ВВП) є основним показником економічного розвитку, аналіз ролі охорони здоров'я в процесі формування національного доходу можна розпочати з вивчення її впливу на ВВП. Через те що ВВП можна розрахувати за допомогою трьох різних методів, які враховують підсумовування продукції, доходів або витрат, подальші міркування можуть враховувати роль охорони здоров'я в контексті трьох аспектів економічної діяльності. У зв'язку з вищевикладеним одразу напрошується зауваження, що охорона здоров'я є сферою економічної діяльності, яка безсумнівно сприяє створенню ВВП. Такий висновок напрошується з (з урахуванням методів розрахунку ВВП): факту виробництва медичних послуг, факту отримання доходу у зв'язку з виробництвом медичних послуг, факту здійснення витрат приватних осіб та державних установ на придбання медичних послуг.

Однак видається, що макроекономічний аналіз впливу охорони здоров'я на питання створення соціального добробуту не може бути зведений лише до її ролі у створенні ВВП. Вплив охорони здоров'я в економічному та соціальному вимірі є набагато ширшим, ніж це було б результатом простого вимірювання вартості наданих послуг або суми отриманого доходу. З іншого боку, слід

пам'ятати, що показник ВВП є спрощеним показником, який не враховує багато значущих величин, що визначають якість і рівень життя суспільства.

Передусім, роль охорони здоров'я не можна зводити лише до надання медичних послуг. В її рамках здійснюється також освітня (медичні академії, школи медсестер), наукова та дослідницька діяльність. Охорона здоров'я зумовлює розвиток низки сфер господарської діяльності, які суттєво сприяють створенню національного доходу. Як приклад можна назвати сфери, пов'язані з охороною здоров'я: фармацевтична промисловість, переробна промисловість (виробництво медичного обладнання та матеріалів), косметична промисловість.

Охорона здоров'я має велике значення для ринку праці, оскільки це є значна сфера зайнятості в сучасних економіках. Водночас, будучи одним із секторів сучасної економіки, що найбільш динамічно розвиваються, вона створює значну кількість нових робочих місць. Таким чином, вплив охорони здоров'я на економіку примножується низкою додаткових чинників, зокрема зниженням рівня безробіття та впливом на сукупний попит у результаті доходу зайнятих у сфері охорони здоров'я.

Іншим чинником, тісно пов'язаним зі здоров'ям, який суттєво впливає на соціальне самопочуття, є збільшення середньої тривалості життя. У більш здорових суспільствах, як уже зазначалося, люди живуть довше і мають набагато більше ресурсів завдяки довшим періодам заощаджень. Як наслідок, маючи довший горизонт отримання вигод, люди вирішують зробити довгострокові «інвестиції», і, таким чином, довголіття опосередковано збільшує витрати, наприклад, на освіту, будівництво. Тому в аналізі економічного зростання, окрім понять, тісно пов'язаних з категорією доходів, слід враховувати також показники, що характеризують здоров'я та тривалість життя. Крім того, функціонування охорони здоров'я має вирішальне значення для якості життя суспільства, особливо через існування так званих зовнішніх ефектів, зокрема: зменшення захворювань, болю та страждань, усунення потенційних джерел інфекції та підвищення рівня медичної обізнаності та освіти. Ці чинники, незважаючи на методологічні труднощі, пов'язані з можливістю їх оцінки, безсумнівно, мають значний вплив як на здоров'я, так і на соціальну продуктивність, а отже, і на рівень життя. Слід підкреслити, що за останні пів століття відбулося значне зростання витрат на охорону здоров'я. Нині в економічно розвинутих країнах вони становлять від 6 до 14 % ВВП [13, с. 4], становлячи основну статтю їхніх бюджетних витрат. Питання зростання частки витрат на охорону здоров'я є предметом

постійного економічного аналізу, суперечок і політичних суперечок. Незважаючи на це, чітко визначених причин зростання витрат на охорону здоров'я немає, що створює реальну загрозу стабільності державних фінансів економічно розвинених країн. Відносно часто причини такого зростання вбачають у соціальних процесах, що відбуваються, зокрема у старінні населення. Витрати на медичне обслуговування зростають, оскільки збільшується кількість людей похилого віку, які є його основними бенефіціарами. У зв'язку з цим наводяться й політичні аргументи, а саме збільшення державних витрат має бути результатом свідомої політики органів державної влади з метою «купити» спокій та соціальну підтримку великої кількості людей похилого віку.

Крім того, збільшення витрат підтримується прийнятими системними рішеннями, які покладають на органи державної влади відповідальність за стан здоров'я громадян і гарантують загальний доступ до медичної допомоги для всіх соціальних верств населення. Особливу увагу економісти приділяють наслідкам, пов'язаним із феноменом «морального ризику», що є наслідком інституційного відокремлення платників від інших учасників обміну на ринку медичних послуг: пацієнтів та надавачів послуг. Як обґрунтування причин збільшення витрат на охорону здоров'я також можна зустріти твердження, що воно є наслідком зростання вартості медичної допомоги [13]. Ця сфера послуг значною мірою ґрунтується на використанні людської праці та характеризується відносно низьким приростом продуктивності, що, своєю чергою, призводить до відносного збільшення витрат на охорону здоров'я. Проте впровадження нових лікарських засобів, діагностичного обладнання та сучасних медичних процедур, безсумнівно, підтримує діяльність лікарів і сприяє підвищенню продуктивності в охороні здоров'я. Крім того, як показують аналізи ринку медичних послуг у розвинутих країнах, середні ціни на стандартні послуги (а отже, і витрати на їх виробництво) протягом останніх двадцяти років зростали темпами, нижчими за темпи інфляції [20].

Відповідно до викладеного, зростання витрат на охорону здоров'я не може бути виправдане загальним зростанням собівартості медичних послуг внаслідок зниження продуктивності праці в охороні здоров'я. Загальноприйняті обґрунтування збільшення витрат на охорону здоров'я поки що не можна вважати цілком задовільними. Вони однозначно мають частковий характер і не пояснюють повністю суті явища. Видається логічним шукати причини цього явища в самому результаті взаємодії низки чинників, що діють

спільно. Особливу роль у цьому слід відвести двом чинникам: технічному прогресу в охороні здоров'я та методам фінансування медичних послуг. Досягнення медицини дозволяють лікувати хвороби та недуги, які раніше не піддавалися лікуванню. Водночас ці досягнення дорогі, оскільки розробка сучасних процедур і ліків потребує значних витрат, пов'язаних із застосуванням складних і тривалих методів дослідження. Важко повірити, що сам факт появи дорогих медичних процедур і ліків спричинює значне зростання витрат на охорону здоров'я. Треба виходити з того, що в ситуації, коли витрати на охорону здоров'я окремих людей обмежені розміром їхнього доходу, вплив технічного прогресу обмежено впливає на рівень сукупних витрат на охорону здоров'я. Очевидно, на здорожчання медичних послуг в Україні нині загалом впливають ті ж чинники, що й на підвищення цін на всі інші товари в умовах війни і воєнного стану.

Висновки. Під людським капіталом розуміють здоров'я, знання та здібності людини, які сприяють збільшенню її продуктивних можливостей і в які люди інвестують та які накопичують протягом свого життя, що дозволяє їм реалізувати свій потенціал як продуктивних членів суспільства. Людський капітал – форма капіталу, оскільки вона є джерелом теперішнього та майбутнього доходу або майбутнього задоволення.

Здоров'я є і структурним елементом людського капіталу, і чинником формування його якості і надійності. Інвестиції у здоров'я є фактично інвестиціями в підвищення якості людського капіталу, а їх окупність відображається в темпах економічного зростання, які дозволяють здійснювати розширений варіант зазначених інвестицій. Інвестуючи в біологічний (фізичний) та інтелектуальний потенціал людини, можна створити умови для отримання доходів (вигод) у майбутньому.

У випадку людського капіталу вартість альтернативного використання завжди стосується всього капіталу. Це пояснюється тим, що людина не розподіляє частинки цього капіталу між різними способами використання, як вона може робити у випадку фізичного та фінансового капіталу, а розподіляє весь людський капітал між різними способами використання.

Охорона здоров'я є сферою економічної діяльності, яка безсумнівно сприяє створенню ВВП і впливає на цей процес.

Виділення компонент людського капіталу в будь-якому разі має швидше якісний, ніж кількісний характер, оскільки їх кількісне вимірювання пов'язане з великими труднощами операційного характеру. Вимірювання як самих чинників, які впливають на накопичення кожної компоненти,

так і величини чи частки її в загальному обсязі людського капіталу є проблематичним, якщо не використовувати метод акумуляції витрат на розвиток відповідних характеристик людини, що може показувати їх економічну цінність. Крім того, природні, біологічно успадковані здібності людини: запас її здоров'я, краса, інтелектуальні (наприклад, математичні) здібності людини – є своєрідним безкоштовним даром її предків.

Взаємозв'язок між рівнем здоров'я та економічним зростанням через якість людського капіталу є двостороннім. З одного боку, здоров'я є чинником економічного розвитку, а з іншого – економічне зростання суттєво позитивно впливає на рівень здоров'я суспільства та відповідно – на індекс тривалості життя людей. Закономірно слід очікувати, що різке сповільнення економічного розвитку негативно вплине на здоров'я суспільства. Аналогічно, як і погіршення здоров'я внаслідок погіршення стану навколишнього середовища через нераціональні способи здійснення економічного зростання призведе до зниження якості людського капіталу і, відповідно, до сповільнення економічного зростання.

Здоров'я є необхідною умовою, але не є достатнім чинником економічного зростання. І навпаки, економічне зростання визначає високий рівень сучасних суспільств, хоча водночас воно *ipso facto* не є достатньою умовою забезпечення високого рівня здоров'я, оскільки він залежить від низки інших чинників, зокрема від освіти, рівня та моделі культури, стилю життя тощо, оскільки їх сукупність визначає ступінь раціональності здійснення економічного зростання.

Покращити стан здоров'я можуть дії як держави, так і приватних підприємств. Крім того, про своє здоров'я повинна дбати кожна людина, хоча це значною мірою залежить від умов, які для цього має створити або держава, або підприємства.

У найближчій перспективі найбільш вдячним напрямом продовження досліджень щодо впливу стану здоров'я на економічне зростання через якість людського капіталу та економічного зростання на стан здоров'я може бути розробка і розвиток методики визначення тісноти зазначеного зв'язку на кожній із ланок встановленого ланцюга залежностей.

Бібліографічний список

1. Богашко О. Л. Людський капітал та його роль у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. 19, вип. 2. С. 32–35.
2. Буряченко О. В. «Людський капітал» як основа формування репутації сучасного політика. 2017. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/>

- 123456789/17625/1975.pdf?sequence=1 (дата звернення: 26.05.2023).
3. Гері Стенлі Беккер. 2017. URL: <http://nobel.knute.edu.ua/index.php/nobelivskilaureati/geri-stenli-bekker> (дата звернення: 03.06.2023).
 4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2001. 254 с.
 5. Каменських О. О. Концептуалізація формування людського капіталу в соціально-економічній системі регіону. *Наукові повідомлення. Економіка та управління*. 2010. 5. С. 102–110.
 6. Князева О. А. *Сучасні складові людського капіталу*. 2016. URL: <https://biblio.suitt.edu.ua/handle/123456789/3172> (дата звернення: 15.05.2023).
 7. Коляденко Д. Л. Людський капітал – фактор інституціональної трансформації в АПК. *Ефективна економіка*. 2017. 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5620> (дата звернення: 15.05.2023).
 8. Сафонова Т. В. Теорія людського капіталу як інтегральна концепція розвитку соціальної та економічної сфери. 2009. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39808/12-Safonova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.05.2023).
 9. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. *Наш Формат*. 2018. 736 с.
 10. Теодор Вільям Шульц. 2017. URL: <http://nobel.knute.edu.ua/index.php/nobelivskilaureati/teodor-shults> (дата звернення: 26.05.2023).
 11. Теорія людського капіталу Теодора Шульца і Гері Беккера. *Економічні теорії в системі наукових економічних знань: навч. посіб. з дисциплін теорет. блоку екон. науки: «Політ. економії», «Мікроекономіки», «Макроекономіки», «Історії економіки та екон. думки»* / Н. П. Мацелюх та ін. Київ: Центр навч. літ., 2017. С. 194–196.
 12. Точиліна Ю. Ю. Структура людського капіталу та особливості його формування. *Економічний простір*. 2020. (160). С. 7–11. doi: 10.32782/2224-6282/160-1.
 13. Białynicki-Birula P. Wpływ zdrowia na kształtowanie się społecznego dobrobytu. *Biuletyn Ekonomiczny e-GAP*. 2007. 3. S. 1–5.
 14. Czerniak J. Polityka innowacyjna w Polsce. Analiza i proponowane kierunki zmian. Warszawa: Difin, 2013. 231 s.
 15. Domański St. R. *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy (Human capital and economic growth)*. Warszawa: SGPiS, 1990. 293 s.
 16. Fägerlind Ing. *Formal education and adult earnings*. Stockholm: Almqvist & Wicksell International, 1975. 104 p.
 17. Grossman M. On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. *Journal of Political Economy*. 1972. 80 (2). P. 223–255. doi: 10.1086/259880.
 18. Hause J. C. Earnings profile: Ability and schooling. *Journal of Political Economy*. 1972. 80 (3/2). P. 108–138.
 19. Hnatyszyn-Dzikowska A., Łyszczarz B., Wyszowska Z. Znaczenie zdrowia społeczeństwa dla wzrostu gospodarczego – ujęcie modelowe. *Koniunktura gospodarcza a reakcje podmiotów gospodarujących. Prace Naukowe, Akademia Ekonomiczna w Katowicach*. 2009. S. 37–48.
 20. Jones C. Why have Health Expenditures as a Share of GDP Risen So Much? Stanford: Stanford University, 2001. 38 p.
 21. Kapitał ludzki. 2020. URL: https://mfiles.pl/pl/index.php/Kapita%C5%82_ludzki (Last accessed: 12.06.2023).
 22. Klonowska-Matynia M. Zdrowie jako czynnik strukturalny kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich województwa Zachodniopomorskiego. *Roczniki Naukowe SERiA*. 2018. 20 (3). S. 78–83. doi: 10.5604/01.3001.0012.1499/.
 23. Luthans Fr., Luthans K. W., Luthans C. Positive psychological capital: Beyond human and social capital. *Business Horizons*. 2004. 47 (1). P. 45–50.
 24. McDonald Sc., Roberts Jen. Growth and multiple forms of human capital in an augmented Solow model: a panel data investigation. *Economics Letters*. 2002. 74 (2). P. 271–276.
 25. Mincer J. Investment in human capital and personal income distribution. *Journal of Political Economy*. 1958. 66 (4). P. 281–302.
 26. Mushkin S. J. Health as an investment. *Journal of Political Economy*. 1962. 70 (5/Part 2). P. 129–157.
 27. Myjak T. Wykorzystanie kapitału ludzkiego jako kluczowego zasobu w budowaniu przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa. *Studia Ekonomiczne. Gospodarka, Społeczeństwo, Środowisko*. 2018. 1 (2). P. 187–195.
 28. Safonov Yu., Borshch V., Rogachevskiy O. Health care as a system-creating element of human capital: strategies of its development by the case of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7, No 4. P. 176–181. doi: 10.30525/2256-0742/2021-7-4-176-181.
 29. Taubman P., Wales T. Higher education and earnings. Cambridge; New York: National Bureau of Economic Research, 1974. 174 p.
 30. Zdrojewski E. Z., Sasin M. Zmiany regionalnego zróżnicowania zasobów kapitału ludzkiego w Polsce. Koszalin: Politechnika Koszalińska, 2016. 170 s.

Стаття надійшла 09.07.2023